

3 Нашого життя.

„Спорь жавши і сьвєрять“—Документи і брудна піна—дієти та інородці—Центральна культура в місцях.—Три категорії національних рухів.—Замість привітання—боротьба.—Новий документ до старих поєвів.—Яскрава постаць а. Струве.—Сподівання й розчарування.—Дві людини в одній особі.—Справедливість у боротьбі з патріотичною тривою.—Моноамія та її засідки.—Самостійна українська культура перед державним обличчям д. Струве.—Спасення фізика.—Великорос без культури.—Споскусливі картини й мучуща добрість.—Економічна біда.—На якому коні їхні кулі заїздя д. Струве.

Давній, затятий „спорь жавши і сьвєрять“, як окрестив Пилип змагання українців з великоросіянами за свою культуру самостійність і розвиток, збагатився цими думками ще на одній документ. Правда, не один, а багато останніми часами голосів думало й думало проти українства, що стало його метою, в яку у всіх боків націлюється всякі набізники друкованого слова, — але не всякий такий голос можна приймати за документ в ідейному змаганні. Найвідзначнішого високого, напр., Меншикович, Савенків і Кр., про які була мова у нас того разу, суди, видама річ, не підходять. Всі ці обидні й свідомо брехливі критики про державну зраду, запродавство та мазепинство, все те уряде й роблене галаування новітніх „богданівців без Богдана“ та „українофілів без України“—згодітьмо д. Шумлівца — завжди духом позидебського участка перенявсь й одновит його специфічними психощами, щоб їх можна було брати за документи в тих літературних, значить пасамперед ідейних, поєвів, які тивнутись от же мало не піде століття, коринням своїм сягачи далеко в глиб віків. То, кажу, не документи, а брудна піна, що накипає серед наших порушень стосунків, громадських і національних, і змагається з ними сервісно—не варто заходу. Доцить тільки розкрити справжню ядучу їхньої вовчої натури, щоб ідейно в нихми скінчити, хоча, звісно, це їм аби тільки не вадить. Але характерна річ: що рясніше таких обидливих голосів

душе, то рідше висхукється проти українській голос, який не закликав би до боротьби поліцейськими законами, але мав саме ідейне значіння. Рідша ідейних людей поміж супротивниками українства і через те так мало тепер можна знайти справжніх документів до літературного змагання.

В цих літературних поєвів, у тому, мовляв, „спорі“, в ідейній боротьбі за своє існування українство раз у раз оборону займало позицію, — легко зрозуміти, чому. Та „русская“ культура, що виняла й розвивалась на ґрунті великоруському, через всякі полтавчі умови перейшла змєримого ґрунту й намагався, а в деякій мірі навіть і встєгає, стати загально-російською культурою, під свій вплив підібати всю людиність держави, не розбіраючи меж етнографічних, не рахуючись з поділом національним. Під захистом державних установ, користуючись а усіх тих засобів, що дає централізація до останої міри держави, ця великоруська культура, і найголовніша ознака її—мова, йшла у всі закутки держави, перемала собою вершечки й зґубки націй, і це справляло на перший погляд ілюзію, ніби вся людиність Росії на те тільки й призначена, щоб перемати й засвоювати готову вже культуру, переймаючись і зверхними зв'язками національної єдності. „Обрусение“ стало не тільки урядовою програмою, але натерекр може самодомою увійшло і в громадські елементи, що не звиняли рихуватися з національними рижнями і разом з державним викочувало в собі центральні громадські. „Інородці“ були й єсть для значимого російського інтелігентства *quant à negligeable*, досадно якомсь явлємою як останній карті державній і практично вони повинні були раз у раз поступатись на користь загально-російської, тобто власне великоруської культури усма своїми інтересами.

Та в дійсності все така вкрєслєна тих інородців, усі численні народи не великоруського коріння, що

в сумі складають близько 60 проц. всієї людиності в державі,—було над силу людсько. Повинен був—де рясніше де піаніше—початися той процес, що раз у раз повстає в неоднакових з національного погляду державах. Починається національне відродження недержавних націй, а разом з тим і активна—бо пасивно ніколи й не припинялась—осілі побідевному холові великоруської культури. Недержавні нації силкуються обмежити вплив центральної культури, а натемсь більший чи менший дати простір місцевим культурам, ними задовольняючи в першому чи в вузкому масштабі свої культурні потреби. Натурально, що в оцій творчій роботі місцевої культури повинні були співігратися з центральною, а співігравсь стати до боротьби з нею, обороняючи спершу своє право на існування, а потім, з розвитком національного руху, і заобути вже позиції од централістичних претензій усе звести до „одного знаменателя“. Вагалі в Росії можна заважати тепер три категорії національних питань а погляду того, як центральна культура ставиться до місцевих. До першої категорії належать нації, які поляжи та фанаяндці, що вже зовсім на твердій стала ґрунт у своїх культурних правах і національних домаганнях. У Польщі та в Фанаялі, хоч би що говорили собі шованісти з центру, а великоруська культура вже арєклась яких кебудь надій на перемогу й панування. До останньої категорії належать численні народи й народці, переважно північні, серед яких національний рух ще не розпочався, хоч певне й почнеється рясніше чи піаніше. У нації обох зазначених категорій культура боротьба або вже скінчалась, або ще не починалась і через те національна справа не виклякає тут великих суперечок. Даліше цікавіше становище націй третьої, середньої, категорії. В своєму культурному поступі нація а цієї категорії вже заваля відік національного відродження, вже власними силами

і в своїх національних формах мажуть і хочуть свої культурні потреби задовольняти, в процесі задоволення вистворюючи й розвиваючи власну культуру. От тут то й доводиться цим початкам національних культур стрівати на своєму шляху ту центральну культуру, що тим часом встєгає вже була пустити де-яке коріння приваїми хоч серед верхів нації. Неготовіно стрівати ця культура свої молодших сестер... Все їй здається, що то проти неї заходи, що то на її величність змах робитись... І замість привітання—розпочинається затязка боротьба. Центральній культурі стєгає до підмоги не тільки культурі сїми, а й усі засоби централізованої держави, усьє складний механізм публічного життя, національний—самі благородні заходи координуючі мрійники, потім невеликі горстки їхніх наступників, що в торив абужденій совісті пережамляють часто тяжкий процес повороту до рідної національності... І вже тільки згодом за ними йдуть і ширші маси, коли починають свідомо ставитись до свого національного добра і набавня.

Нарівна це боротьба, неоднаковими силами й заходами вона живиться. Як не легко досягається у ній кожен ступінь наперед, показує найкраще нам відома історія українського національного відродження й руху. Найтяжче і найтривше в ній зовсім не ті заходи, з якими йде до відродження нації держава та її органи. Даліеко болячіші й морально дошкулніші ті удари, яких приходиться зазнавати від культурних сил ценоутої нації. Ці сили самохіть, із доброї волі, ніколи не арікаються свого впливу, а хоч би що намагаються вдержати за собою чи то „го сполетвоуєне положєніє“, чи „Стєп розваділа“, як говорять нам з двох боків, а місцевим силам лямити в ґрац му раз вузеньку смужку дружорядних інтересів.

Засоби науки й літератури поклячуть ці сили й я на долоні покажуть вам, що так і повинно бути, що

національне відродження рідного народу—то небезпечна іграшка, незрозуміла примха на збитки всеволодській культурі, що коли ти врідивеш на ділі, то до світла пшутьє тоби зась вищими дорогами, опитую просявання спануючо культуру... На оцємому власне ґрунті,—ґрунті, скажу так, культурного єгоїзму й задропів—і відбуваються ті літературні поєвів, той затязний „спорь жавши і сьвєрять“, якого останній документ лежить опе перед нами. Вийшов він а піра пера відомого публіциста російського, Петра Струве, й зветься „Общєрусская культура в украинской парижской ризьме“ („Русская Мисль“, 1912 р. кн. I).

З піаністю, признаюсь, дождав а цієї статті, обяваю в редакційній примітці до листа Укрїнця („Русск. Мисль“, 1911, кн. V), якому й відповідає тепер д. Струве. І не тим мене діл відповіді цікавила, що певлем мені здавався той послєд, що кидє на українство д. Струве,—аї: позиція яку останніми часами вийня галауовитий публіцист, сама за себе говорила. Ідеолог „Великой Росії“ а державно-централістичному дуєі, один із привідів неосвєдлого, на щастя задькваного вже гвалту, хрещєній батьківської русеяго національного укріп—постать анакто ієрєрва, щоб українство можна було голубити що до неї ялись наді... Цих надій не мав а в те три роки тому, коли доловє на сторінках „Ради“—ж таки оглядати новоарожжене „національне лице“, і вже тоді яєно перед мене стєливєя той шлях, що ним мали піти творці й оборонці чудного того національного обляччя. „Уєні, сомьїньєя нїть!“—лиєва я в своїх замітках,—перед нами справді визначуються риси „одного язє славянськє русєкєх лиць“. Дарма, що воно трохи ще ніби конфузється, й, видно, не зовсім увійшло в свою нову роль й трохи навіть ніяково себе почуває на прилюдних оглядниках; дарма, що воно запевняє на всі лади, що „не сїдутьєя заньматєся обрусєнєм“; дарма одрещується й од лукавих судєвєв в праву,

руки, що з олодженню помішкою вглядяться на нового товариша" („Радя", 1909 р. ч. 82). „Одно мєне славыиъ русскихъ языкѣ", яке янашов у собі д. Струве, не викликало, таким чином, невпевненості, хоча-б він і не подавав був голоса в українській справі, як це зробив у своїй репліці на відому статтю д. Жабитовського в „Руской Мысли". Отже мене вище цікавило, а саме—оти позивки, на якій об'єдналися проти українства д. Струве, ота його аргументація, якую він нас побавиває. Здавалося мені, що д. Струве, як не дівинствіє з професії, обличить нарешті отой старий арсенал філологічних доказів, зйде з обрядного поля порівняннї між українством та провансальським рухом і вимежовує літературно-культурную єдність, що теж навали вже оскомку, не виявляючи власне української справи в її істотних ризиках. Вважаючи на дегерешні інтереси д. Струве, можна було сподіватися, що він дасть осяраді новий документ до старих позивів.

Але довелося завзяти від статті д. Струве повного розчарування. Здебільшого її основні думки його, і докази, якими він орудує, і напіві висновки, до яких ариводить, лишались ті самі, що вже десятиліття чули ми на наших літературних поєвах. І мало що нового подає нам автор. Та й те, що пробує дати, повначено петачить того внутрішнього розположеннєня, якого зразком став тепер д. Струве. Два неприємнені людчїна стрінаємо ми в огобі цього письменника: одна силкується бути об'єктивною й справедливою до українства; друга ж пам'ятає тільки про власну свою, як признається сам д. Струве, „патріотическую тревогу" й не перестає завдавати першій ударів наперз і рускій справедливості. На протязі всієї статті д. Струве бачимо оту дивовижну мовоманію, змаганнє між неприємненнми порогами в одній особі. Коли спочатку ще голосно оявлялась перша людина, то під кінець вже зовсім не чутно стало її голоую, а сама друга виспівує гимни силі,

образуючи на енергичному заклику до боротьби з українством. „Я личне полагаю,—товом манифеста кінчєе д. Струве,—что, будучи по традиції (?) украинфильскимъ (по новейшей терминологии), русское прогрессивное общественное мнѣніе должно энергично, безъ всякихъ двусмысленностей и поблажекъ выступитъ въ идейную борьбу съ „украинствомъ", какъ съ теодичією ослабить и отчасти даже упрядитъ великое приобрѣтеніе нашей истории—общерусскую культуру" („Русск. Мысль", стор. 86). Справді вважно сказано, але поперед, ніж дйти з д. Струве до такої належної цілестати, доведеться нам довгенько поблукати по залуцатих ветрах чистого словесної еквилибристики.

Рівно рік тому, в своїй репліці на статтю д. Жабитовського в „Руской Мысли", д. Струве боляв, що „малорусская и блорусская культуры будутъ *народно создаваемы*". „Ихъ еще нѣтъ" („Patriot sa", стор. 522),—кетегорично запевняє він. Тепер чуємо трохи ишу пісню і, приваимнї, українська культура за цей рік встигла ніби народитися для автора. „Я,—пише д. Струве на початку своєї останньої статті,—не отрицая вовсе того, что въ извѣтномъ смыслѣ (?) существуютъ самостоятельная малорусская культура", и я не желаю вовсе истезовеннєя малорусского языка" („Р. Мысль", 66), хоч єе культура „міцєва", „областна". Здавалося б, що коли д. Струве прийняв нарешті до свѣтомості народження української культури, хоч і „въ извѣтномъ смыслѣ"—то буши логичним, мусив би один тільки висновок і зробити. Скоро вже місцева українська культура істає, скоро й найголовнїшу її ознаку, мову, знищити не бажано, то треба дати повний простір тій культурі розвиватися, а мову допустити до вжитку в усіх місцєвах по требах. Адже ніхто з українців і не претендує на якусь усеовітнє, чи навіть вседержавну роль для української культури й слова, нікому їр не накидає, а тільки для себе обороняє, і—

значить—питання ставиться якраз про міцєви, області, коті хоче д. Струве, стосуюки й потреби. З пією поволнєю д. Струве ми могли б і не зматювати, як би раптом не взяла його „патріотична тривога" й не по веруєви він де нас другим своїм, державним, обличчям. Повний за всіх діянакх людської думки й діяльності, розвиток української культури—та мусить собі це обачити—неодмінно такувати довести де обмеженнє на Україні культури великорускої. Але ж, бітєсе Бога—не ж „умалєніє" історичних прав пієї культури, обмеженнє її позивів, якого не може втерпѣти державне обличчя д. Струве, і в патріотичній трівоті хається він за спасєную фікцію, за яку завжди хапався в такому становищі розволонєнні люди типу д. Струве. Дєе, звидяно, з якогось темного лабиринту впутованої думки раптом виступає для його „огромный историческій факт,—як пивав д. Струве в єе відповіді д. Жабитовському,—существованіе русской нации и русской культуры. Имено,—натскає д. Струве,—русской, а не великорусской"; по для його „жывая культурная сила, великая, развивающаяся и растущая национальная стихія, *творимая* нація" („Patriotica", 520—521). Ця нова культура і—будемо живити вже термину д. Струве—нова „творимая" нація стоїть не в одному ряді з иншими, а по-над ними, по-за межами звичайних етнографичних примет. „Языкъ „Полнаго собранія законовъ" (1), языкъ Пушкина, Гоголя, Тургенева і Льва Толстого, булочи по своей лингвистической осовѣи великорусскимъ—по своему культурно-историческому значенію єсть общій русский языкъ, єсть койнѣ—Колѣ вѣсьх русскійх народностей, входящихъ въ составъ Россійской Имперіи" („Р. Мысль" ст. 66).

Осоромивши партикулярнїм „языкомъ (чому не „языками"?) С. Е) „Полнаго собранія законовъ" та побавивши таким оригінальним способом власної культури реального великороса, д. Струве зарєє же йому в верхом вертає, змагаючи для його

фактичної гегемонії по всій Росії, а не тільки серед „русскійх народностей". Гегемонія руской культури въ Росіи єсть плодъ всего историческаго развитія нашей страны и фактъ совершенно естественный" („Patriotica", 524). Картина спокуюки вѣ, чѣт і язвати,—дарма, що художникъ забудь таку дрібничку вставити, як своя власна історія кожного народу „нашей страны"—але він ще крашу нам змалею. „Въ лѣтвѣтнїхъ русскійх языковѣ и нарѣчїях, образующихъ живую „язычку" живая русскійх народностей, нашъ „книжный" или „литературный" языкъ єсть въ одно і то же время и аристократическая верхушка, и та словесная оболочка, въ которую только и можетъ облечься всенародный (1) национальный духъ. Аристократическая верхушка—потому что за нею творили великіе художники слова, буднички нашей мировой славы, на нею єсть лєтєбургскаго Сивая нарєло свою волю великодержавное государство. И въ то же время—непреркаемая словесная оболочка всенароднаго национального духа, або убогъ и жалокъ, бєзпомощєнъ и бєзграмотєнъ въ национально-духовномъ смыслѣ тотъ русский человекъ, гдѣ бы онъ на родился—на Москвѣ, на Украинѣ или въ Петербургѣ, который не можетъ понимать Пушкина и Льва Толстого, не можетъ созвательно прочтєть манифестокъ 19 февраля, и 17 октября" („Р. Мысль", 79). За теоретичєе позавѣзаннє власної культури реальною великоросомъ зацалочено добре. Пробує д. Струве добре зацалити й українцеві за цим раю уже практичне позавѣзаннє його власної культури. Заликаючи українцє на „путь скромнаго областного развитія" (ми згодом побачимо, що це за штука така), д. Струве теж мало спокуюєви картину: „На отомъ пути вѣи (языкъ украинскій) можетъ соблудити свои краски, овъ будетъ держаться и освѣжаться въ „народныхъ" низахъ, въ тѣхъ тихихъ и глубокихъ вєлодѣяхъ народной жизни, въ которыхъ сельскій, главнымъ

образомъ, бытъ украинцєе шєе вєруваннєвищєе и вєсєдробнєеиє жєлѣзноводорожної, фабричної, митингової, кафешантанной и кинематографической цивилизации" („Р. Мысль", 84). Картина сама по собі теж гарна, хоч як обиди поруч поставити, то вмоволоді прийдє на пам'ять відомє вєдча для дітей молодшого вѣку: обляда матуха дітей парижками, двом пасивкам дала по пілюю, а вєго Іваси обманула, та й каже: „ви ж йому хоч по половині дайте"... Полнїтаючи на самого д. Струве опіянїта матушину добрієтє та доміркуєвиєтє, кому більше досталоє, обернємоє до останнього, може найцікавішого, міцєя в аргументаці д. Струве, що має звязок як раз із тєєю „вєсєруваннєвищєеиє и вєсєдробнєеиє" цивілізацією. Национальну інвєлюцією немиєтє вєдуть за собою єквоимачніє причини. Російська мова—це не тільки мова держави, але й мова господарсько-єкономичної культури, бо, як знов же картиню вилосєвиє д. Струве, „капитализмъ разговариваетъ и будетъ разговаривать не по-малорусски, а по-русски" („Р. Мысль", 72). На цю єкономичну базу особливо патискає д. Струве, бачучи в ній долю того, що культурне об'єднаннє України в Московщиную сталоє не через голєе политичєе насильєтєа та д-р. захоче. Єкономичні умови то вже незлодана стихія, що породила силу шєро-культурних звязків, про які—шиєєе д. Струве на злодєг буряків—„частю и не ситяєе повержачотной, тенденціозно-вонєвнєвщєеиє публицистичкї національнаго вєропрє" („Р. Мысль", 74).

Я досєтє докладно переказав аргументацію д. Струве, адєбильного наявмасєє навіть його ж таки власнимї словами. Видима річ, що євншєє аз баского коєя „гегемонія руской культуры", не можна було не прихата на йому до того єтєва, що на йому виспєєно манифєст про боротьбу з руском, який ту гегемонію обмежує. І д. Струве благополучно лохѣє. Щє в ним по дорозі трапилось побачимо иншим разом. С. Єфимов.

3 нашого життя.

Покрученим шляхом.—Логомахія.—„Койне“, або фактивна поправа.—Фатальна пошана до факту.—„Койне“ і практика.—„Койне“ і наука.— Од Львова до Києва.—Д. Струве „откровенно не розумієть“.—Хатка з карт.—„Творимья“ нації і культури.—Право вибору і сусідські дзвони.—Развратное мѣсто і дві міри д. Струве.—До авторитетів.—Українофильство д. Струве й „українофильство“ Драгоманова.—„Можеть быть?“—Експурсе у минуле.—Черкеси XVIII віку та обрусилі XX в.—Незнання, чи Пилатова система.

Од самостійної української культури через „общерусскую койне“ та гегемонію її й спедифічне українофильство до боротьби з українством—ось той поплутаний і покручений шлях, що ним перейшов д. Струве в українському питанні. Перейшов скажу так, головою, а не ногами, наперекір фактам з дійсного життя, єдино на підставі тези, яку ще доведеться треба, хоч ця, сирому тезу д. Струве сміливо закладає підвалиною як до свого теоретичного розумування, так і до практичних висновків. Манера д. Струве—це типова логомахія, що ладна вхопитись за якесь сакральне слово, що на ділі означає просто вигадану фікцію, й тим словом орудувати на страх та сором ворогові. І озбрівшись самими словами, не помічає автор як то там, то там стукається об дійсні факти, що в нівець повертають його фікції, не почував сяніжків, що в „патріотичній тривої“ завдає сам собі своїми суперечностями; навіть не почувавшись, від однієї фікції переходить до другої, збирає їх цілі гори, вергає ті гори одну на одну, переказує старі застариані фрази, аби лиш підвести свої думки під одну якусь міру. Даремно: вони безнадійно ростікаються і не впливають їх д. Струве... Багато в його аргументації неправди просто з фактичного боку, багато недоречностей і—хай пробачить автор—того самого інтелігентського способу думки, який тепер в таким завзяттям картає д. Струве. Все це ні до чого зводить вагу його аргументації.

Насамперед про оту „койне“, на якій отаборився д. Струве, не дотримавши, що то попросту порожнє міс-

це фікція, дуже може принадна в теоретичних міркуваннях, зате цілком негодою в практичному житті. „Койне“—це як пам'ятає читач, „общій рускій языкъ“, до ладу тільки не розбереш і не дізнаєшся від д. Струве—для кого саме спільний: один раз спільний для „всѣхъ русскихъ народностей“ в Росії, другий—з тенденцією захопити і всі інші народи, окрім поляків та фінляндців, третій—без уваги й на два останні народи, Візьмемо найтісніший і для д. Струве найблизіший випадок, коли „койне“ ростіається тільки на „русскія народности“, захоплюючи великорусів, українців та білорусів. В стосунках між мовами цих народів д. Струве бачить повну аналогію до німецьких діалектів і не розуміє навіть, як можна проти цього змагатись („Русск. Мысль“, 67). Тим часом у німців нема тенденції творити кілька німецьких культур: австрійський, германський, швейцарський, російський і т. ін. німець все таки почував себе в культурного погляду тільки німцем, і всі вони годуються з однієї, скажу так, маски культури. „Въ німецькомъ населеніи Германи, —трохи звужує свою думку д. Струве,—мѣстныя особности яька и быга такъ же, если не болѣе велики, какъ и въ русскомъ населеніи Россіи, но интеллигенція Германи никогда не задавалася тенденціей придати цьому фактическому партикуляризму тотъ воинствующій (?) характеръ, то идейное заостреніе, которое мы встрѣчаемъ въ Россіи“ („Русск. Мысль“, 69).

Чому так сталося?—навіть думка не приходить д. Струве. Адже йому напевне відомо, що однакові причини призводять до однакових і наслідків, а тут причини ніби однакові, а наслідки цілком розійшлися. Вже це одно повинно б захатати основу тезу д. Струве, бо скоро маємо такі супротивні наслідки, то й причини тільки здаються однаковими і на ділі повна аналогія д. Струве показується фікцією,—бажанною йому, та необов'язковою ні для кого. Справді, німець хоч би де жив, почував себе німцем, міцно прив'язаним до німецької культури й німецької „койне“.

Але „руссий“, як що живати терминологі д. Струве і же з ним? Я допускаю,—каже д. Струве,—что можно быть въ Варшавѣ или Гельсингфорсѣ участникомъ мѣстной культурной жизни, не зная русскаго языка, но безъ егого знания нельзя быть такимъ участникомъ ни въ Києвѣ, ни въ Москвѣ, ни въ Тифлисѣ, ни въ Ташкентѣ“ („Р.г.т.от.с“, стор. 521). Так і чечаш тут замість звабого для самого ж д. Струве Тифліса, додатку: „я въ Львовѣ“, бо це ж логично вилкає в тези про „общерусскую культуру“, що захопала собі то „вѣв русския народности“. Але з д. Струве людина справедлива; він не тільки не агадав про Львів з цитованого місця, але агодом додав навіть цілком німе: „въ Галициі малоруссий языкъ и теперь занимаетъ такое культурно-соціальное положеніе, которое вставляетъ его выростать въ національный языкъ малелькой (!) народности, но въ Галициі звѣт естественной почвы для того общерусскаго языка, который соудался съ современной Россіей и ее создалъ (?), и съ которымъ языкъ малоруссий долженъ являть, считаться и почитаться совѣсть иначе (?), чѣмъ въ Галициі—съ польскимъ“ („Русск. Мысль“, 83). Проти факту, очевидно, не підем, але оця пошана д. Струве до факту, власне кажучи, всю йому „койна“ асповуала. Що це, за доволмо д. Струве, за „койна“ така, що на першому ж ступіні світикнулася? Алже ж сама собою повстаетъ вона же альтернатива; або галицькі українці до „руссега“ корія не наджають, або ога „койна“ зовсім не „койна“, а... ну, скажам так—фактивна прикраса до оброчительныхъ заходив. Але ж не буде д. Струве зматювати, що галицькі українці—той самий народ, що і російскі,—Маленька, як каже д. Струве, українська народність у Галициі перевернула догори корієм усе хитро-мудро аргументацію. Державні кордони, за якими пробує сховатися д. Струве, не мають тут ніякенької ваги, бо не вважати же вони і германському й австрійському й швейцарському і всякому іншому німцєві почувати себе все ж шимєм і з одного сльшого

джерела свої потреби задовольняти. І з того факту, що Шиллер і Гете—у себе дома скрив, де луная имень ка мови: і в Берліні, і в Відні, і в Цюриху, а Пущкин і Толстой у Львові та в Чернівцях зовсім не дома—виходить фатальний присуд для „общерусской койна“. *И нема, И же треба напомниме откровенности, и всі мізукуваная про д. Струве*—не що внаше, як вигадка що навіть для Росії не годиться. З усіма своїми аналогіями д. Струве проморгал один факт: усі німі дібаче складають *одну націю*, хоч і робити державними кордонами; так звани ж „русския народности“ *де ти нації*, в яких койна, натурально, м-в тенденцію творити власну культуру. Великоруська культура, через політичні умови, випереджала німі—честь їй і перше місце, але тільки перше, а не убище їх до внич. „Общерусская койна“ така ж фікція, як і „общегословѣтская“, і не складає з фактичного ґрунту, ми не можемо прийняти її навіть у теорії. І наука давно вже одкинула любу сердям д.д. Струве фікцію. Наука показала, що від дібачо загально-русської і навіть загально-славянської „койни“—старо-болгарської мови й письменства, життя прийшло до живих народних мов і письменств: великоруської, української й білоруської, не агадуючи вже про ніші славянські.

Одно письменство, що оживило в старовину для всіх славянських народів, які були під впливом з Варянів, відокремлює спершу в руську групу, яка далі розбілася на два письменства (українсько-білоруське й московське), нарешті на три (українське, білоруське й великоруське). І авторитетність з цього погляду при суд російської Академії Наук тільки стверджує, вносить у наукову, скажу так, протокол дібачий стан річей, коли пілком вразво каже: „вашу літературу рѣчь, рѣчь образованнхъ классовъ и письменствъ вѣшь родовъ *должно признать вѣлнми великорусскою. Осмонані назвати тесеро эту рѣчь общерусскою*“ ми не видимо, або ова не представляєть звѣ себя амальма, въ которой бік, хотя і неравномѣрно, отразились особенности вѣшь

живыхъ русскихъ нарѣчій“). Д. Струве, ввагали досить безпечний що-до лінгвістики, може, правда, сказати, що наука—наукою, а практик—практикою; коли нема „общерусской“ мови, то вона повинна бути. Обже той же самий присуд Академії Наук і це бажаная підбиває в самому корені. „Мысли и чувства Малорусов“,—читаємо в цитованій допіру академічній записці,—неудержимо рвется на бумагу, и ему нѣтъ иного исхода, кѣмъ выразить нѣтъ обычныхъ своимъ простотѣи-змѣ, вбо *чуждый ему великоруссий литературный языкъ не можетъ стать проводникомъ рдной его рѣчи, не можетъ и, по существу своему, не должно быть съ нимъ обложивши и сравненъ*“.

Заявляючи відомий факт народження народних літератур взагалі і цей самий процес на Україні в зв'язку з розповсюдженим освітнім, академічним записка кітчає: „не допуститъ законности и естественности этого посылдьяго результата—равносіекая было признанію того, что свѣтская образованность не коснулася Малорусов; это было бы равносіельно признанію того, что на сѣверѣ—въ Мокшѣ и Петербургѣ—свѣтская образованность должна была обловить языкъ равнорворный и письменный, давъ первому вѣвъ нѣхъ переѣвъ, на ютѣ же, въ Києвѣ, таже свѣтская образованность должна была только замѣннать старій письменный языкъ новымъ, *еще болне отличнмъ отъ разнорочно, еще болне ему чуждымъ*“).

„Од Києва до Кракова—всюду біда одинакова“... А вже од Львова до Києва, як може з цього побачити д. Струве, зовсім не такий гігантський стрибок, як йому здається: воього на звязий оік вони стоить один од одного. І коли автор новітнього документа до старих повзів каже, що „не случайно и не вольѣтвеея какого-то наевія“ в Києві на університеті й і по гімназіях чять російською, власне, великоруською мовою („Р.г.т.от.с“, 524), коли він навіть „откровенно (!)

е понимаемъ“, на віщо адалася наука українською мовою („Русск. Мысль“, 71), то перше фактична неправда, а друге,—на друге нема ніякої ради, опрч хба—не говорити про те, чого не тамш... Київський університет як-раз може бути гарним тут прикладом. Як відомо, його засновано замість авніщого польського лиція в Кременеві й безперечно в той час, р. 1834, коли бі діло велось без „насилія“, був бі віш польським, а не російським.

І тепер подкає, а не д. Струве, говоривши б про „wzschepolski койна“ на Україні, як справді пробувала й пробуєть вони говорити в Галициі, і може бути, що д. Струве, з ласки своєї, дозволив би нам з польським університетом „отчитаться и почитаться совѣшь иначе“, і жак пролунає тепер що до російського. Але як бі там не було, а безперечно одно—що за нормальних обставин національного життя в Росії київський університет досі був би вже напевне українським і не доволось би українському громадянству ні збирати тисячами пілниси яя українські кафедри, як було р. 1906—1907, ні д. Струве „откровенно не понимаемъ“, на віщо не адалося...

Так стоить у д. Струве справа з ладуджим його аргументом: це така хатка підвалами, на якій по правді, нічого не можна будувати. Там то, коли вилучити економичний момент, всі інші збудовані на цьому фундаменті, докази таку мають силу, що досить їх поставити поруч, щоб вони сами собою завалилися, як хатина з карт. Та й сам д. Струве без унішу вове з собою й власною рукою помагаче нищити свою хатку. То української культури для його нема і ще її треба „нарочно создалать“, то радпом вона є, але не така, якій-б хотілося д. Струве, то йому й зовсім бі її не хотілося, а нехай бі вона собі стала на колію „скромного областного развитія“—от і розбері тут чого власне треба нашому архітектору. З другого боку, в першій з наведених тут тез д. Струве не можу я жалдовго тямку добачати, бо всяка культура, звірочно соудается*, оскільки люде відомо беруть участь у її

витворюванні, і „творима“, кажучи терміном самого д. Струве, „русская нація й культура, очевидно, не може бути ніяким винятком. Та й самий термін—„творима“ невідомо від автора дуже нагадує про це, показуючи, що й тут маємо діло в чимєс, в усякому разі, не докінченні, що не складоє в процесі форми, але стоить ще в процесі розвитку. Та йнакше й бути не може з койною, справді живою, культурою. Значить, з одного боку, чому одна і та сама „творимість“ одній культурі буде на славу, а другій—на анегату? Значить, з другого, маємо діл однаково „творимість“ культурі, що прийняті допускать для зустріченнх людеі право вільного вибору, без жалого примує, наперед і згори приточено. І для кожного українця насамперед повтає питання, яку культуру йому вибрати, на чий бік пристати, і, як знаємо напр., з споминів д. Короленка бі питання захоплює людеі там, де, адалося-б, зовсім не було для його культуру. Усякою питання це розв'язується на практиці: одні вибравать російську, великоруську тобто культуру й національно поривають з рідним народом, інші таки на національному лишають ґрунт, остаючись тим, чим створила їх натура. Перших пози що більше, бо як писав голослєв Кудіп, „судейскі двоякі голослєв від наших“ і українська соцілка не завжди може конкурувати з російським півняно, про те, я-б таки не радив д. Струве дуже з цього радити. Придбавши тисячі освічених одиниць, вселюдський поступ тим самим тратити мільйони народних піс, що ні чужої культури фінанчо прийняти не можуть, ні розвобити власну не здолають через невнянне перелічання своєї крові до чужого організму“). І я не знаю, чого радить люде, коли бачать таку тяжку операцію.

В означеній допіру альтернативі чи, кола хочете, боротьбі між двома культурами, яку кожний на Україні різно рішає для себе, яде справа не

* Императорская Академія Наук. Обь отнѣлѣ стѣнованій малорусскаго печатного слова. СПб. 1905. Стор. 15.
*) Ibid. 16.

*) Докладніше про те говорю в своїй брошурі—„Фатальний нузол“, Київ, 1910.

3 нашого життя.

Нове у д. Струве.—Економічний архівна. «Бутифорська зброя, хоча характеристична і факховий експонат.—З одного боку.—За утерго Гулявскою—У старовину.—Економічна політика та її наслідки.—Но розважне слово й неаполітарний учинок.—Знов за утерго Гулявскою.—Як розмаже завдання!—Хитрий суцвіт.—Мисто і сиво.—Пеневна порадина.—Коби білать, то вже не киритьс.

Вже попереду я зважав, що коли д. Струве й дає щось до певної міри нове в своїй аргументації проти українства, то це його доказ економічного характеру. Як од економіста в професії, од російського публіциста можна було сподіватись справді певних уваг а цієї справи,—ну, а вже знайомість з фактичною стороною справи для його просто так обов'язкова. Тим часом переглядаючи по економічній аргументації, тільки й можна сказати—пожалює Боже, що зробив а неї д. Струве! Кіачивши свої економічні уваги а адекватну реакцію на адресу, а поверхушної, тенденціозно-виступають публіцистика національного впрова, автор певне й не думав, яку влучну характеристику («мов у око вліпить») дасть ового власним міркуванням олією уривальною увагою. Власно, не перевелись ще наслідки класичної утер-факсовської удави, що а доброго дива сама собі боліть операції асподівана.

Економічний архівна д. Струве складають—догадливо а старій ціпні Іє. Аскокова. «Ізроблюваніе о торговлі на українстві» «Ярмакья» та більш претензійні «Ярмакья» та більш претензійні, ніж правдивий вивочок а убогачі, ніж правдивий Аскокова. Оточений зазначен, між иншим, що українці ніколи не грають ролі в торговельних справах, що крामी на Україні одням япачом—великороси та по-части євреї. До—великороси та по-части євреї. До такої думки прийшов Аскокова на підставі «именних» списоцьк (!) куцетів на Україні та повсякдення й дитя домого Шафровського (у д. Струве поміжко стоить—Шаронський), що дби і в старовину українці не мали хитру до торговлі. Нама чого дивуватись, що це говорить Аскокова: того часу, коли вийшла його джерелія про ярмакья (р. 1859), не було ще ні статистичних дослідів, ні інших матеріялів а економіки України,

за те дуже були популярні хоча характеристичні, на зразок отих, що «великороси—смітливий і подивешть, хочохт—дівать и урять» і т. ин. Але в наші часи, та ще факховою економістою, хочатись під оборону тих порожніх характеристик, хитлатись до такої бутифорської зброї—це щось, про щось кажу, нечуване... Отже ф. ховий економіст, д. Струве, безмістовно виписую в Аскокова, тільки й задовольняє, на «змєнних» списоцьк! Аскокова та на «Шаронському» (!) й він буде своїм висновком. Навіть у голову не приходить сучасному економістою, що коли б на привізках засновувати національну приналежність, то не д-ві Струве обстоювати б великоросійську гегемонію, і не мені, відповіваю, обговорити од його українство... Зате повільний що до факту, д. Струве дуже на вивочку швидкий і тут вже він жако не знає. «Отюг одних факт»,—з одного маху побивав він дитя «упороку», тенденційно-волюнтарчу публіцистику»,—розь великоросов в торгової культурі України, показивать, якь несообразно (!) утверждать, что культурное объединение Малороссии съ москво еко-петербургою Россіей есть дитя голаго политическаго насилья или хоти бы только государственнаго «привака» («Русск. Мысль», 74). Зважляю, що й казати!

Я не знаю, звідки це «несообразность» узяв наш економіст і в чий отгород своїми кампаднями кидаеться, але знаю напевне, що він, мов той утер-офіцер конвоювальдейської полку Гулявскою з «Суета»,—кирну гле, а ла-мер, ла-пер і не виховат'. Во коли б він хоч віддалеку бачив справжню історію економічних стосунків на Україні, то певне стримав би своєю вестрамяну руку й не покладався б йому «до нотий» класичезкого ісаєль донаєт! Аскокова, а фактичного боку тепер «шляком застаріле. Він би знав, що як-раз у даному разі, що до торговельних справ на Україні, «голе политическое насилье» встрога влючатьчу роллю й зазначу тутельної торговлі бує, як враз побачимо, безпосереднім наслідком тих централизицань заходів, од яких а обурення виглядом умыває тепер руки д. Струве. Можна б сказати, що в ція

справи він виявив неутро просто класичне, як би це не було з українськими справами в російських кругах такою світовою річю.

Немото що нам у давню давнину заходити, коли Україна, стоючи на Дніпрі—цій торговельній артерії східної Європи—була центром торговельних зв'язків між вичночю та південем, сходом і заходом. Це факт тепер загально-відомий, як і те, що сама державна організація старо-української земель оталась в великій мірі наслідком торговельних потреб та інтересів і, напр., староруский князь з своєю дружиною був разом і зйоговошим крामीем на Русі. Не загдуватимемо й про певні часи, коли напр., відомий Павло Алеєвський за Хмельницького йнайшов у Київі «прекрасні крामीці і дивні магазини». Хоч ці й такі інші факти показують, що українці зовсім не куральськи торговлі справи, але д. Струве міг би сказати, що це було лиш дитя, доя вони не стрілися на цьому шляху а конкурентно-во великоросів,—«рши»,—як лише д. Струве,—вообще в торговельно-отношениях чрезвычайно одаренной» («Р. Мысль», 72). Там-то обурюємось до тих часів, коли така зустріч уже оталась.

В останніх томах невідомого д. Струве видання—«Зачиски Нукувского Товариства имени Шевченка» знаходимо на по тому дитя ціпну праці Іє. Джайджора під заголовом «Економічна політика російського правительства», написану переважно на підставі документів юрид. Ця праця, яка містить огляд російської економіки, як-раз вваляє приписати заставу української торговлі, подати а цієї справі просто так надзвичайні факти. Не загдувати вже про те, що податковий тисар ціпни прилучена України дуже збільшив, враз відкосячили маже не вдовго, що подіють тутешня повиння була обслуговат це й натурою содеружування московського вдовья та відомі «вильніе робота» та далей походи власним коштом—Україна отала ще об'єктом ціло вильня урядових заходів проти її економічного добробуту. З цих заходів на першому місці треба поставити як-раз ті, що стосуються до українського торгу з закордонним.

польськими та німецькими перевачка, містами.

Ні велика руєва, ні опустошення українських земель в XVII в. не врівнювали економічно Україну і торговлі до часу Петра І була тут дитя довгий повязним економічним фактором. Торговельні інтереси, само собою, викладали й піддержували національнє виробництво (спроти продукції сільського господарства, худоби, вчех, сало, салтра, тютюну, горілка, обфори шкури, китайка, вильня і т. п.), зв'язуючи а інтересами шарових ругін повільства (робітників, курників і т. п.). Маємо про це в сучасних документах багато фактичних даних,—між иншим універсал гетьмана Скоропадського з р. 1708 категорично зазначає, що Україна «купецкими гандлями во всякій зобов'язана достаток». Але чого не змогла Україна, досяга до централістича політика Петра І, ті «купецкі гандлі» а вильняшівня майже без сльа! Торгівля заміряє, та не сама, а разом з нею й кредит та всі парості промисловости, а торговельні зв'язки. В арсеналі торговельних заходів проти української торговлі бачимо і заборону вивозити з України той чи иний крам (горілка, тютюн і т. п.), і систему надзвичайно високого мита та моговолі, і сприяння московським купцям на шкodu місцевим, і примусове повертання торговель шляхів опершу на Азов, а далі й на далеке Архангельське та Ригу замість протого й українцям аздава звичного шляху на захід—до Польського, Гданська та Кенігсберга. Так само, а другого боку, тіж самі примусові заходи до крайньої міри зменшили й імпорту на Україну закордонного крामी. Додайте сюди ще «неблизкіе пошлани», застави, силу вильнях надужаванія та користливі цетветі більш і менших «времешнициків», як Меньшиков, усе те грубіяночю, що на Україні тогочасній здобуло навіть характеру назву «великоросійського обшювання»—і ви підлом арозуміте ратом охих забетів, у яких опинялась ратом українська торговля. Автори дозуга Милуя Росеню як рукамі «пробрат» не перебрали в способів і не спинались навіть перед економічно руєвою Україною,—спосіб дитя характерний для того часу, коли рвзвоток торговлі й промисловости

виставлялся за найпершу повинність державної власті. Переглядаючи реєстр забороного до вивозу крामी, ми побачимо тут все, на що багата була Україна й чим власне торговля вона з закордонним вильням. Те ж саме треба сказати і про імпорти реті: забороного до вивозу все, що мало на Україні почит. Вже це одно ставило хреста над торговельним вильням і ми підлом арозуміємо нарікання та скарги українських крामीр на «время трудное»: «дилья»,—ак читаємо в одному гетьманськом універсалі р. 1719 го,—«купецкимъ торговнимъ вольемъ промышленныи и товарнаи по дорожкамъ гандлевати время есть трудное, и не до вильнях мѣсть, куда хотить, приходити вольно». «Вильною пошестю проведлась толі по Україні хитля блякропть, що відблялася і на всюку економічому обороті країна та вильськомучо скарбі, тобто українським фінансовим. «В прошедшихъ годѣхъ, — пишуть крामीр в нотці до гетьмана Апостола,—когда вольной торгъ отправление Малороссіеи безъ вольнѣи означенныхъ товаровъ и прокупецкѣхъ агранции охъ изъ за границѣи былъ, также и привозъ вольнѣи в Россію тамошняхъ товаровъ, тихъ часть, — оправдываетъ купечество» справне, людямъ дожиточне амѣщили свою потребу и скарбу вольскому довершения доходила валежнѣиго!» «*) За гетьманування Данила Апостола все те, як бачимо, вже минулося й економічна руєва послія багату колось країну.

Маючи цілу ниву забороних увагів, ми а другого боку не стріємо ні одного урядового акту, який би призначений був на користь української торговлі й промисловости. «Загалом—якже д. Джайджора,—які прослідимо відношення російського правительства до України в 1710—1740 рр. хоч би в нотці економічно-фінансовій, то завважимо дуже інтересні погляди й тактику, що аздавалось би повинні були створити вильня, а власне: а одного боку амгаганя зв'язатя гетьманщина, як найтіснїше а рещтою держави, не тільки политично, а й економічно, як напр., в торговлі, а другого боку трактуванія її як чужого, а навіть

*) Залиски Наує. Т-ва ім. Шевченка, т. 105, стор. 70.
** Ibid., стор. 59.

ворогого організму, який можна лише вислукувати, не даючи в знаку до тієї кількості економічних вигад, а навіть належного забезпечення тих користей, які гетьманщина сама деінде здобула^{*)}. Я не буду переказувати тут надзвичайно цікавих епізодів з історії занепаду торгу на Україні, оскільки охочих до заглядання праці Д. Джигори. Знаючи ще тієї, що центральний уряд не тільки сам не давав про економічний розвиток України, а перешкоджає навіть місцевій власті це робити. І от коли безсила гетьманська власть нічого не могла політати проти тих перешкод, то дійшло до того, що в справу мусила вступити чужа держава. Австрія, що звичайно була з Україною давнім торговельним союзником, виступає перед Петербурзьким двором на адекват української торгівлі, бо заперді її дуже дошкульні і навіть завадили суцільні. Кінецькім і це не помогло їй склясти таз, що «куцекимися гандлями квітнуча» Україна вийшла в торговельних справах до такого стану, який несеодомельному її гетьманству д. Струве дав тепер привід читати нотації про «поверхностную тенденцию-воинствующую публицистичу». Воістину: «ти глоголеши», і тепер ми вже напевне можемо сказати, на чий адресу треба приділяти ці саркастичну увагу...

Нерозважно кинув ушиблене слово д. Струве, не гадаючи, що воно на його голову повернеться. Там билим не розважно, що й сам він йому не завжди віри дїйма. Адже вловуючи цим разом «рачу вообще вь торговельных отношениях чрезвычайную одареную», як фактор культурного, без жалкого примусу, об'єднання, той самий д. Струве нашам разом бігне шукати порятунку де инде, висукуючи рясну, що билим обдаровану. В яка Росія, що не раз статі «Велика Росія», що ставить «проблему рускаго могущества», він радить політикам звернутися своєю увагу на чорноморський басейн, як найпершу базу великої Росії^{*)}. Кого ж думає підперати на зновання того басейну послати д. Струве—можє, великоросійських купців, «рачу, вообще вь

торговельных отношениях» і т. п.?!—Одже, на превелике здивування—ші... «Вь томъ экономическомъ завовааніи Вилжяго Востока, безъ котораго не можєть быти создано Великой Росіи, преданые русской государственною и приваязаныя къ русской культурѣ европ прямо незаличимъ вь качествѣ посредничества» («Patriotes», 84). Чу-ле, як заговорив д. Струве, коли вь вадимъ часом довелось йому пророкувати, а стрінутись з реальними відносинами! Тепер на торговельний хист та спритність великоросів мало вже надії й сам д. Струве покладає, коли звачає за потребу варагів в особі європейско-го купчества замикати. Що це не поладило—то ще дарма, але як же з «патріотичною тривогаю» бути!

Виявляти себе такого, за доволом, скажу, Гуцаленка в питаннях про економічні стосунки на Україні в минулому, учений економіст не краще поводитись і в сучасному. «Ла-мер, ла-пер»—не проходила в учебній команді, тоб то, в офіційній науці д. Струве, і коли він в українській історії напудує, то це ще не двоє: всі в його становищі билим або менш плувають, а що громад, те, розуміється, й бабі. Але от уже з того, що напевне і в «учебній команді» своєї чує д. Струве. «Капитализмъ разогариваетъ и будетъ разогаривать не по малорусскіи, а по-русскіи» («Русск. Мысль», 72),—знов пророкує він, ілюструючи цю категоричну формулу тим, що великі міста, як Київ, Одеса, Катеринослав, Харків ніби навіть і не можуть українською мовою розмовляти. «Вобщее,—каже д. Струве,—я сомѣняюсь, можєть-ли даже вь качествѣ мѣстного языка малорусскій языкъ держаться вь удержаній вь городѣх. А вѣдь вь культурній жаяви современныхъ народовъ руководящая роль во мнєгочисл, если не во всѣхъ, отношенияхъ вь принадлежить городу вообще и вь особенностю, большому городу» («Русск. Мысль», 81). В цьому разі простяне вже не саме неутво з сфери мало відомих фактів, а напевне зашлюдування оцей на всім відомі реї. Капитализм—о він хитрий і дарма на його покладається довірливий д. Струве: одурити. Адже відомо, що той хитрий суб'єкт раз-у-раз принаду-

рється до обставин і розмовляє так, як йому вигідніше розмовляти. Він яже й тепер хитрує, і певна кожна, хто бачив Україну з віка вага-рестора. Вже й тепер майже по всіх капіталістичних підприємствах серед українського люду, по селах, і мовна мова—звичайно не в офіційних паперах—українська. І не во гаві д. Струве, скававши, єсть вадля, що це не тільки не змешатиметься, а навпаки, ростиме в міру того, як зростатиме національна свідомість і культура серед народних мас. Національну фізіономію міст і доля їхня з національного боку як найкраще по вадлю стверджує, говорючи як-раз проти д. Струве, і це можна сказати, що це стало останнім часам звичайною в економічній літературі річчю. «Вь національномъ отношеніи»,—писе, напр., відомий знавчєць національного питання Шпрингер,—городъ неуклоно находится подъ влияніемъ деревни. Но деревня? Подлежитъ ли она вообще денационализаци? Никогда и ни вь какомъ случѣ! Добыть этого средствами нашей цивилизации невозможно. Единственный путь, который былъ бы вѣдѣе возможно—это путь, которымъ шль римляне; превратить народъ вь рабов и отпарить его на рынокъ вь Родосъ. Безъ коренного змѣняенія всего нашего экономического строя никогда не удастся довести до національного обезличенія ници, или даже отдѣльных части ници, живущіи сложной замкнутой массой»^{*)}. «Поверхностная, тенденциозно-воинствующая (!) публицистика»,—скаже з призраством д. Струве, а де ж факти? Почекайте, вара і факти будуть...

Справді, чужомовні аденаціоналізовані міста з своєю чужою культурою—це ж манювські острівці серед величезного моря народного, і воно своїми хвилями раз-у-раз і без упину заднає ці чужі осередки. Коли ми тепер поглянемо на національній склад міст на Україні, до побачимо, що тільки осередки їхні шдлали денационалізації, в формі русифікації, тоб то дуже тоненька піліжа ченовництва, почати купчества, інтелегенції. Але навіть по таких великих міс-

тах, як Київ, досить зійти на який-небудь Житий базар, щоб побачити, які власне недолугі корінці пустили тут форми чужої культури. Та на підставі фактів можна ще більше сказати: навіть оті аденаціоналізовані осередки по великих містах підлягають еволю й мусять хоч потроху, опануючись, вертатись до батьківської національності. Класичний з цього погляду зразок—це Прага, що була дуже часто зничилася, але за останні 50 років знов повернулася на центр чеського національного руху. Чому? Відповідь на це знаходимо в пізній статті д. Л. Василевського «Ворьба за реформу избирательнаго закона в Австріи», надрукований в журналі «Современность» за р. 1906^{*)}.

Автор чимало фактів зібрав, що вадчно показувєть національну залежність міста від села, і змалював той процес, що денационалізованому місту знов надає риси національної фізіономії. Причина такої одворотної націоналізації й лежить як-раз у тому, що капіталізм раз-у-раз хитрує й говорить так, як йому вигідніше, а не як д. Струве звелить. Спочатку, коли ще процес капіталізації стоив на початковій стадії й не захоплював повнеоленних, економічно слабких ваді—економічно дурити, культурні могли це сказ-так, хоч зверху денационалізувати своїх одсталых суціль самє через те, що вони дурчі. Але де далі капіталістичний процес захоплює й одсталі нації, то вразніше міста перших повертаються на слабість бо мачи більші потреби, вони мусять поступатись перед повнеоленніми націями через те, що ці меншим задовольняються й тим самим легше зановають собі працю, думчими виступають конкурентами в боротьбі за шматок хліба. Тим то процес денационалізації не то що не билася, а навіть потроху змєншується, надто що й серед самої повнеоленої нації зростає відпорний рух разом вь національній свідомості. «Вь сфері великої промисловости,—звачає вь згаданій статті д. Василевскій,—цікавий спосережено факт, а саме—що билим культурний елементъ вникається менш шдлугурним—дорожчі робічи ржи де-

шевщина: німци вникають чехи, чехи поляки... Вь східній Галичині зростає процент русівань по польських містах, хоч тут невличкий розвиток промисловости дуже ще той процес гальмує».

Не дурже то, як бачимо з цього, належну позицію займає чужа культура, що з'осередилася по самих містах, та й то на вершечку приютилася. Міста раніше ті північє, а мусять престогувати себе й загворити в унісон до того живого народного моря, з якого собі живучі соня черпають. У не дурно, може, вже українське—іперте, як відомо—село каже, що до міста по гроші, а на село по розум^{*)}; очевидно, навіть не збите й темне село потуває не тільки своєю економічною залежністю од міста, але й духовою залежністю міста від села,—ту залежність, що кінєцькім має перетворити національну фізіономію вадєть великих міст. Прямішні й жадних причина не бачу, щоб на Україні сталося инакше, ніж по інших країнах. І коли тепер московські крамарі постачають сюди спеціально добрані до смаку українцям свідті й вадий крам, то так само—прийде час—принатворюватимуть вони себе й мовою та вадими формами культури. Во, знов кажу, нема в світї більш в'юного й хитрого сторіння над капіталіста, і всім даремно вадїтєся на його д. Струве.

З усієї аргументації д. Струве лишається, таким чином, сама його «патріотична тривога». Справді тільки оця порадница венева й могла підказати йому той нерозважний вадєть до боротьби, що луває фінальним закордом у статті д. Струве. Але прикий і безвідпечаний сам по собі, вадєть д. Струве повинен дати добрі вадєць. Що-ж—коли битесь, то вже не миритесь!—і українство, пєна річ, підїме русавичку, як що знайдуться елементи, що послукаються д. Струве. А коли в боротьбі доведеться нам це раз, ва-воно, свої позиції переганяючи і краще на них урғунуватись, то це не знавидити, а вадєть тільки на користь. І з цього погляду я ладєн навіть вітати хрєстовий похід д. Струве проти українства.

Сергій Єфремов.

*) Ibid., т. 101 стор. 88.

*) Форми національного діяння вь современныхъ государствахъ. Подъ ред. А. И. Костяниного. Сид. 1910. Стор. 84.

*) Докладніше про неї я говорив у «Новій Громаді», р. 1906, ви. V.

3 нашого життя.

Апологія замість заперечення.—Винуватий д. Струве.—Одвічний гріх—д. Струве і культура.—Regret mundus за-ля бутафорії.—Образ патріотичною серцю—В шар, чи в гніб?—Що дає на Україні „общеруська культура“ і що „українськой партікуларизм“?—„Мерзость за-пустівня“ і справді культурна робота.—Роздвоєння вигадки і дійсне.—Винне не-роздвоєння парадокси, або про багатьох хвалків та одного будка.

Я дає навіть вітати хрестовий похід д. Струве проти українства,—такими словами закличу я свій попередній огляд і не тільки не зрікаюсь тих слів тепер, а навпаки—ще раз проказую їх і підкреслюю. Для українства з кожного погляду добре, коли ворожі йому думки висловлені одверто, і що в гострій де зроблено форми, то навіть краще. Не кажучи вже про те, що раз-ураз ліпше мати діло з ворогом видимим, ніж потайним, не згадуючи й про те, що в боротьбі українство гаруватиметься й ароматичне на силах—користь тихих виступів, як оцей, що пройшов дощур перед нами, впадє в око ще й з іншого боку. Вони показують, що взагалі можна оказати проти українства і як ті ворожі докази сами розбиваються один об другий, коли автор їх хоч ва мить одну схоже бачи справедливим і не опівнатиється на-осмі бодай перед елеметарними кожну видимими фактами. Становище таке виходить, що один два безперечних факта перекладають усе хитре будування й ні на що зводять усе аргументацію. Це як-раз бачимо й на прикладі д. Струве. Невідомо для самого себе, наперекір своїй волі й сам того не помічаючи, д. Струве дає власне не що, як *апологію* українства. Його коло сальне неучтво в українських справах та принципіальні хитання, його суперечности та сильний страх—не вважалося ва рішучий фінал, такі страхи перед неминучими висновками—тільки затемнюють цю апологію, але зовсім її заглушувати не можуть.

З д. Струве стала та чудна приго-да, що в де-якими біблійними персонажами: прожвоною його проти українства повертаються на благословення, а його благословення загально-російській культурі падають важкими прокляттями. А зараз поспробу розшфрувати оці загадки в світлогляді автора, якому вони очевидно не під силу й який певне й сам до-ладу не розуміє, що саме він саавав своєю працею про „общеруську культуру“ й українській партікуларизм“. Во окаяв він не те, що хотів сказати, а як-раз навпаки, і щоб зрозуміти вагу „общеруськості“ й українства, треба, скажу так, назиріти узяти д. Струве й перелицювати його теза.

Я вже згадував, між иншим, звідки виявилися погляди д. Струве на розвиток українства, як на велике діло для Росії. Зродила Іх, як признається автор на іншому місці, „патріотична тривога“, викликав страх перед роздвоєнням або розстроюванням російської культури, вигулювало й виспестило загальне незнання українства і той специфічний дух державного централізму, що його невідомо для себе носить у грудях багато навіть кращих заступників російської інтелгенції. Державний централізм, з його нехтуванням, з його невагою до місцевого життя, з його набиванням усіх членів та ріжманитих інтересів і потреб ріжних націй та народів на один копил абстрактної „общеруськості“—де, як окаяв я ще три роки тому в розмові про національне лицє, одвічний гріх російської інтелгенції, в якому не сама вона й винна, а й ті обставини, що її шкодливий дух зродили й підтримують. Д. Струве—багато, чи небагато підніється під його словами товаришів—тільки вимовив у голос те, що невідомо живе у багатьох, стидливо ховається десь там на ділі, за порогом свідомости, й виявляється тільки рефлексивними руками. І власне може тільки гостра до безагностости форма ви-

ступу д. Струве, що дуже ріднить його з дикими україножердами зирава-ва, та ще під час реакційних заходів проти українства—одібє від його дєкого в тих, хто міг би йому од широго серця спочувати. Як показник атаданого одвічного гріха, стаття д. Струве—дорогий документ, і сам автор може й не гадіє, як добре влучи він своєю статією в самий осередок централістичного світотгляду, як не розуміє й малою навіть міром, яке дійсно величезне, світовіє ваги значення ставити і яким, пробачте на слова, бланжонським способом його пробує розв'язати.

Перед нами стоїть питання справді колосальне: як прищепити озвігу, добре громадянське виховання і взагалі культуру великому народові, що налічує в собі понад 30 мільйонів чоловіка. Це власне, не яшу справу становить д. Струве, висловуючи на людські очі отой „український партікуларизм“. Як він її розв'язує—ми вже бачили: з зав'язаними очима, сліпуючи, він підійшов до питання, постояв-постояв перед ним і не розуміючи, навіть не спробуючи зрозуміти, одвернувся й пішов геть—назад дотому, під стріху тей „общеруської культури“, яка приналевою фікцією зорять його централістичною серцем. І дивлячись на його тупітання та метушняня коло великої справи, і кажу: ні, не культура взагалі любя і потрібна цій людині й не за культурною вона побивається. Люби й тільки ті форми культури, до яких вона звикла, і за-дла дих форми, яких сама йі ва що не зречецься, в'є угоду даже державственому началу“ (прв ssmia ч-гвд д. Струве), вона од інших вимагає зрєктія своїх рідних форм. Ні, не з д. Струве розмовляти про культуру,—він просто не розуміє цього питання. І коли наперекір історії він пише про „величайшій і несльханий (!) расколь в руськой (?) нації, который являлся... поддланым государственнымъ и народнымъ съдѣтвемъ“, коли він

ликає „раздвоєнням“ і—если ва Малороссеям потянуться я б'яорусеям—растрєснємь руськой культуры“, то цим тільки показує, до якого слова причеплено всі його симпатії у виразі „русская культура“.

Я теж в пошаною і—смілино кажу це,—з любов'ю ставлю до „руськой культури“, але не за те, що вона „русская“, а за те насамперед, що вона єсть культура, за її загально-людські вартости—за її глибокий зміст, за її етичний підклад, за шукання правди, за зобов'язання над людиною—конкретною великоруською людиною. Але я зовсім не хочу й не можу абстрагувати її форм од конкретних обставин і надягати ті форми на всяку иншу націю, котра має й свої форми, яких не думає зрікати. Головне завдання всякого культурного впливу не те, щоб зав'язувати всім форми данної культури, але щоб прищепити зміст її,—когда мова мовиться про чужий народ, то в його рідних, і через те едіяно йому доступних і позитивних формах. Натякаючи в виразі „русская культура“ на перше слово, д. Струве вивразно, показує, що не зміст, а головним чинном форми її його обходить, що Іх він радий би прищепити, витиснявши національні мови—великоруською. Про таке вульгарне „обрусьєніє“ я недивно цігував слова людини, що справді любляча й розуміла культуру і от як та людава висловилася про атадану операцію „обрусьєніє“, яку тепер нам пропонує зробити над собою д. Струве. „Денационалізація—каала та людина, зводиться на *зле виховання* („лучное воспитаніє“), на моральну слабість, на нецєловне користування з тих, що мають людина, засоби зрєзювання, на ослаблення енергії думки, на „мерзость запустѣнія“ замість витєсненних і нічим не заступлєних форм свѣдомости, на ослаблення звязку між молодими й дорослими поколіннями, бо зв'язок з чужими звяздотвояний; на дезорганізацію громади,

на ненормальність, сплєдненія“. Цими словами небіжчикя Потебні власно вичерпується наслідки всякої денационалізації і як мізерно перед творєвою й глибокою думкою Потебні, перед його ситевом діяною життя виглядає ота фантастична бутафорія д. Струве з його „раздвоєнням“ та „растрєснєнієм“ того, що й так ніколи єдиним не було, а його страхи не перед тим, що конкретний народ справді гине серед безсвітлої тємоти та деморалізації, а перед тим, що любя його форма культури звується тільки трохи обсяг свого розповсюдження!.. Ні, не культура обходить д. Струве й не її доля болять цього завязотого оборонця „обрусьєніє“ з усіма його у Потебні зв'язаними наслідками: на культуру, оту єдіяно вселюдаю культуру, йому „визолїт і исключительно напелєать“, або лиш пишатєся та хизуватєся вигаданою гегемонією форм своєї культури. Це вже діяно якєсь—regret mundus, fat... sicis, ота любя централістичною серцю фікція єдности.

Я б, на місці д. Струве буаши, не хапався б за гегемонію і через те ані трохи не боявся б того, чого страхався д. Струве. Я окаяв би: народилася й розвивається українська чи білоруська культура—і хвала та творєві. Нехай культурні ділячі українські чи білоруські дбають про свої форми культури, або вона справді йшла до народу, прищеплювала йому культури здобуки й підіймала його до високости ідеала людини. А ми, культурні ділячі великоруського народу, замість нав'язувати форми своєї культури верхній північ чужих народів, замість „обрушати“ з величезними затратами праці й енергії ді тоненькі, ланьські, шари чужої людности,—звернемо краще увагу на свої великоруські народні маси й црѣваємо, щоб їм прищепити ту культуру, якою так пишамєсь. Тільки такі слова в устгах справді культурного діяча я й можу розуміти. Великоруська культура муєла б ва

такої постановки справи тріхи за-
вити між свого розповсюдження—то
прада, але всі-таки вона безмірно
поширила б свій вплив, не кажучи
вже про загальний розвиток куль-
тури, яка не гратилася б тоді на пе-
ремагання чужого опору, а просто
йшла б на прирощений ґрунт, з
одного боку і допомагала б і тим мо-
лодим культурам з другого. Воно,
визначно, образливо штирточному
серцю; налічували „русского народа“
на 100 мільйонів,—аж, виходить,
його тільки 60—що й казати: обид-
но!.. Але як на мене, то краще з 60
мільйонами справді культурної люд-
ності мати діло, аніж з сотнею міль-
йонів людей, зрівняних однаковою
темнотою, некультурністю та бже-
ством. Та на втіху д. Струве можу
додати, що й 60 мільйонів не така
то вже маєрля і роботи коло неї на
д. Струве вистарчало б. Справж-
ня культура повинна в глибокім, а
не розтропцянати себе, дбаючи тільки
про верхи людності й встановлюючи
там тільки більший контраст між
культурними верхами та темними
низами. Там у-наш, почеса для неї
робота і я рекомендував би д.д.
Струве сюди, в цей бік, свою увагу
повернути, з темнотою серед свого
велькоруського народу борючись, а
не тому чи іншому партікулярнамо-
ві оповічати безоглядно, „безь вся-
кж“ „двумисленностей і побла-
жек“, вітану. Те, що втретя б вель-
коруська культура на просторах
свого впливу, спократ виграла б во-
на на інтенсивності й глибини куль-
турного розвитку: не роздаючись без
міри в шир, культура йшла б у глиб
і міцно залагала б на самому ґрунті.
Не партікулярнама шкідять навіть
росейським формам культури, а їхня
власна хистка позадя, отой брак
глибоко й міцно заложеного фунда-
менту, який можуть дати тільки ши-
рокі маси народу, темні й чужі куль-
тури, і на жалі, і у самих велькорус-
сів може більш, ніж де инде. І опи-

няючи хід культури до свого народу
отими експериментами над чужими,
культуртрегери а і д. Струве я пер-
ед власними формами культури не
абі-який чивать гріх, не кажу вже
перед тими, з якими збираються—хто
зна, за яку пам'ять—воювати. Укра-
їнська точка зріння—з пихою ска-
же певне д. Струве. На це не маю
чого відказати, але прошу чатача
змркувати, чи не апологія ж це
україніста і чи не варто було б са-
мого д. Струве перш піднятися до
такого погляду, а вже тоді про куль-
туру розмовляти.

Україністом—авсім не вигадка са-
мої української інтелігенції, як думає
д. Струве. Це широкий культурний і
великою мірою широко-народний рух,
що має на увазі прищепити україн-
ському народові здобутки всеобщої
культури в рідних йому і тим самим
єдино користних формах. Як такий,
він і справляне іменно величезну куль-
турну роботу. Справляне й її безпосе-
редно, просто несучи народові здо-
бутки культури, і посередно, борю-
чись з тією „мерзостью запустіння“,
яка йде, як знаємо, разом і в парі з
усякою денационалізацією. За сучас-
них обставин ота хвалена російська
культура, власне непомірковані куль-
туртрегери, що накладають а неї не-
культурні завдання, дійсно силкують-
ся виворити „мерзость запустіння
на мьстї святы“, бо вигіненнячи фор-
ми міцної культури, доводять їх до
ропаду, нічого не спроможні замінити
знищеного дати народові. Коли й да-
ють кому, то тільки, як сказано, вер-
хам нації і цим штучно одривають
їх од народних мас, виконують глі-
бочену безогляду, розколюють націо-
нальний організм на дві ворожі ча-
стини, встановлюють націю „паньську“
і націю „мужайцьку“ в межах одної
національності. Д. Струве заявляє
вигаданого „раздвоєнія“, неможливо-
го „раскола“ а фактивний „обчирусь-
кї“ культури. А що б він сказав,
коли б міг побачити оте дієне „раз-

двоєніє“, не вигаданий „раскол“,
фатальні наслідки якого ми щоденно
почуваємо всіма своїми фабрами? Що
передував би він, як би на собі за-
знав отого „раздвоєнія“, як би дій-
ствоз його поставляло на край безог-
ляді, що простягається між верхами й
низами, які бувало двома мовами
говорять, не розуміючи одне одного?
Що пережив би він, коли б зумів
оцінити й зважити всю вагу призра-
ства й нехтування та гавьба, що й-
пша, як школьнявий замуд, ота єдина
культура, корінь роз'єднаня на Укра-
їні? Як би він почував себе, коли б
міг зрозуміти, що та його культура
накладає тавро мужайства на міль-
йони й мільйони людей!.. Адже на
Україні все те не вигадка, а дійсний
жалювий факт, в який тільки вдумат-
ся треба, щоб отвертети а жаху.
Верхи нації, освічені й обкультурені
по рецепту д. Струве, їстали тут чуж-
им наростом на народньому організ-
мові; все беручи од народу, вони
платять йому самим призраством,
цихотою та гавьбою. От через вш-
Драгоманов, якого так образливо не
розуміє д. Струве, і вимагає од ко-
жного демократа на Україні—прістати
до українського руху. „Народиче-
ство“,—з легковажнєям промовить
д. Струве. І знов я не маю, чого йому
відказати, але знов прошу чатача
самому змркувати, чи не апологія ж
це українства і чи не завалило б
сприятному публіцистові добре й
добрі подумати перш, ніж виступити
„въ воинственномъ азартѣ“—въ роді
жк воевода Пильверстовя“, мовляв
невмрущай Тарабанов а „Суєта“.
Коли б „обчиреськї“—типу Струве міг
хот на один момент ясно побачити й
зрозуміти, яке його становище на
Україні і що несе суди його культу-
ри, то я не певен, чи не прокляв би
він і ту культуру, чи не заіг би без
вісти од тієї глибокої картини, що ста-
ла б перед його очима. Щоб не ар-
бати цього, а ще освітати гімні ота-
кій культурі треба або невизнати не-

мовляти мати, або волячі нерви, які
цілком розучились реагувати на по-
ді а дійсного життя. Не думаю, щоб та-
кі нерви мав д. Струве,—навапки, він
може завадою жвано на все реагує,
але тим гірш за-для його, що до си-
вого волоса зумів збергти в собі не-
визнати неможляте.

Але це невизнати неможля виступає
протидирем громади, воно клянц на
боротьбу, воно робить учника, який
вимагає повної відповідальности.
Правда, робить їх але, навапки, плу-
таючись, але це, очевидно, не знімає
з його великого гріха перед тією ж
велькоруською культурою, за яку
воно бідне, стільки страху потерпі-
лось од усяких „партікулярнама“.
Кажуть: підпроче—порозуміаще.. Але
в даному разі дарма надія, що це
неможля колись виросте і зрозумієте,
про що зараз, не розуміючи навіть
приблизно дійсних меж і ваги пита-
ня, розбалакує з таким претенсійним
виглядом тамуючі людина. Дожити
неможляткою до віку дозрілого—зна-
чить до віку-вічного ним і зостатися.
І я не завдую ні російській культурі,
що таких оборонців собі знаходить,
ні російському громадянству, що та-
ких провідирів має. Вони тільки ком-
промітують ті справи, за які а не-
мучности своєї беруться.

На цьому я можу закінчити свої
уваги про новий документ до старих
повів, не співзвучає на всіх дріб-
ниших помалках д. Струве, не оці-
нюючи навіть громадської сторони
його виступу, хоч до де-яких шло-
страдій з нашого життя до цах уваг
може доведеться ще згодом верну-
ти. На закінчення дозволю собі про-
вести одну паралель між минулим і
сучасним, виходячи з того, що пози-
ція д. Струве в українському патан-
ні—де власне вороготи до старої по-
зиції московського слав'янофильства
50—60 років мязулого віку. На те ж
саме нічо, яке під покривалом „лите-
ратури для домашнього обихода“ да-
вали нам колись Аксаков з братією,

розщедривив тепер і д. Струве. І я
навпроти його вигадок поставлю один
дійсний факт, якого всі ми могли
бути свідками. В минулому ми мали
вже всякі засуди на смерть і під па-
ланим соуєм „домашнього обихода“,
і такі ширі та отверті, як знаменита
фраза в Валуєвського циркуляру: „не
будо, вѣтъ и быть не может“, або
нехотіає р-reat в акті 1876 р. Все
було сказано і зроблено, щоб той за-
суд справдати на дві і більшого ар-
бити не можна,—хйба що позула-
тися ще іронічної породи Шарієсе-
ра і весь український народ вислати
на невідійчий базар до Родоус... і
от під акомпанімент похоронних дав-
нів та наважних співів українство
не тільки жило, але розвивалося й
величезні робило звоюваня і в писем-
стві, і в науці, і в громадському
житті, та навіть і серед самих народ-
них мас знашло собі відгуки і спо-
чуття, тільки для д. Струве невиділі.
Справдилося народне прислів'я: поки
хувало хавхалеться—будімо набу-
дється..

Тепер знов чуюмо на собі, з одно-
го боку, все вростаючий тиск репрес-
ії з другого—більш або менш ла-
гідні засуди на смерть під покрива-
лом „скромнаго областного развитя“.
Але і чси вже не ті, і відіорна сила
україніста та його позитивні здо-
бутки далеко більші. Хувало ще й
досі хвалитися, тим часом як, будько
уже набув.. І наслідки нових за-
ходів од епіаки реакції з поступови-
ним типу Струве будуть, здається ме-
ні, ті самісенькі. Не спинаючи украї-
ніста ні тим перетикам, що гуто на-
ставлено на шляху перед нам, ні до-
брядім Струве, що а власної охоти
чпляються до копіє, щоб своєю ва-
гою осинити український поступ; як
ішов, так і йтме він своїм шляхом
до повного визволення людини на сво-
єму рідному національному ґрунті..

Сергій Єфремов.